

Tirolska sakralna skulptura i oltari na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u sjevernoj Hrvatskoj¹

IRENA KRAŠEVAC

Institut za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad

TIROL – CENTAR SAKRALNE UMJETNOSTI 19. STOLJEĆA

Tirolske drvorezbarske radionice imaju dugačku i bogatu tradiciju. Javljaju se već u srednjem vijeku, a procvat doživljavaju u razdoblju gotike izradom vrhunskih krilnih oltara i skulptura. Tradicija neće jenjavati, stilovi će se s vremenom modificirati, ali će se dominantna gotika protezati sve do u početke 20. st. kao karakteristično obilježje tirolskih drvorezbara. Iako skučeni u svom uskom i nepristupačnom alpskom području, Tirolci su razvili vještu trgovinu svojih proizvoda diljem Europe, a svoje će drvorezbarske nerijetko slati na učenje i usavršavanje na bečku i Münchensku Akademiju. Neovisno o domaćim umjetničkim radionicama, mnogi će tirolski drvorezbari postati značajni umjetnici koji će djelovati izvan matičnog Tirola. Josef Beyrer, priznati kipar, tvorac

---

¹ Istraživanje ove teme proizašlo je iz rada na umjetničkoj topografiji Krapinsko-zagorske županije, a nadopunjeno je terenskim obilaskom crkava na području sjeverozapadne Hrvatske koje pripadaju Zagrebačkoj nadbiskupiji. Obuhvaćeni su arhidakonati: Gorski, Zagorski, Katedralni, Bekšinski, Komarnički, Čazmanski, Dubički, Gorički, Kalnički, Turopoljski, Vrbovečki i Varaždinski. Građa je potom obrađena u disertaciji *Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, obranjenoj na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2005. god. Priloženi tekst nadopunjeni je dio spomenute disertacije, a u uvodnom se dijelu oslanja i na članak: *Kipar Ferdinand Stuflesser. Doprinos tirolskom sakralnom kiparstvu druge polovice 19. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 231–239. Prvi tekst koji valorizira tirolsko sakralno kiparstvo u nas je objavila OLGA MARUŠEVSKI, *Bazilika Srca Isusova u Zagrebu*, u: *Isusovci u Hrvata*, zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvatskoj, (ur.) Vladimir Horvat, Zagreb, Beč, 1992., 461–470, potom i: *O vrednovanju i čuvanju neostilske crkvene opreme – u povodu obnove u ratu oštećene župne crkve Sv. Križa u Sisku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), 143–157.

je najboljeg primjera neogotičke tirolske skulpture u Münchenu, oltara i kipova crkve Sv. Križa u Giesingu; Josef Knabl predaje na Akademiji u Münchenu crkvenu umjetnost i izrađuje novi oltar za *Frauenkirche*, Josef Gasser i Engelbert Westreicher izvode plastičnu dekoraciju za *Votivkirche* u Beču.²

Kod vrednovanja tirolske skulpture 19. st. bitno je razlikovati djela masovne proizvodnje, uglavnom strojne izrade drvorezbara (*Schnitzer*) i rukom izdjelane radove kipara (*Bildhauer*). Objedinjuje ih neutralni pojam kipar-drvorezbar (*Bildschnitzer*), koji predlaže Marina Demetz.³ U arhivskim dokumentima 19. st. pojavljuju se nazivi *Bildschnitzer*, *Holzschnitzer* i *Bildhauer*.

POVIJESNO-GEOGRAFSKO ODREĐENJE TIROLA

Tirol je bio povijesno-geografski objedinjen pod vlašću Habsburgovaca do 20. st. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918. podijeljen je na talijanski (Južni Tirol) i austrijski dio (Sjeverni i Istočni Tirol), pri čemu je dolina Gröden pripala Italiji (Val Gardena).

Dolina Gröden (Val Gardena) sa svojim drvorezbarskim radionicama u St. Ulrichu, St. Christini i Wolkensteinu najviše je pridonijela razvoju umjetničkog obrta i kiparstva u okviru cjelokupnog Tirola. Majstori redovito uz signaturu navode i provenijenciju *Gröden, Tirol*, pa ćemo se koristiti njemačkom toponimijom prilikom obrade pojedinih oltara i kipara. Drvorezbarska se tradicija prenosila iz generacije u generaciju i nerijetko su preci majstora druge polovine 19. st. bili priznati kipari tijekom ranijih stoljeća (npr. dinastije Sottriffer, Insam i dr.). Nekoliko obitelji tvore čitave drvorezbarske dinastije, koje su u počecima rezbarile utilitarne predmete (igračke, kuhinjski pribor i sl.), da bi svoj umjetnički izričaj zadobile izradom figura svetaca za lokalne crkve u 17. st. (majstori Trebinger i Vienatzar). Tijekom 18. st. već pratimo zamah drvorezbarstva svetačkih kipova koji se izrađuju po narudžbi i importiraju izvan granica Tirola.⁴ U drugoj polovini 18. st. tirolske radionice već imaju svoje trgovce koji spretnom trgovinom plasiraju proizvode diljem Europe, pa čak i

2 PETER STEINER, *Münchner Romantik und Tiroler Gotik. Ein kunstliebender Geistlicher und seine Sammlung alttiroler Tafelbilder in Freising*, u: *Bayrisch-Tirolische Geschichten*, katalog izložbe, Innsbruck, 1993., 186.

3 MARINA DEMETZ, *Hausierhandel, Hausindustrie und Kunstgewerbe im Grödental*, Innsbruck, 1987.

4 MARINA DEMETZ (bilj. 3) 18.

u Ameriku. Probijanje ceste (1850.), kasnije i željeznice, pridonijelo je procvatu umjetničkog obrta i njegova bržeg transporta iz tog teško pristupačnog alpskog područja. Tirolske radionice svoj procvat doživljavaju u drugoj polovini 19. st. kada je otvoren velik broj tzv. *Werkstätten* ili *Ateliers für kirchliche Kunst* koji su nudili na prodaju kompletne oltare, izrađene u manufakturama koje su zapošljavale i do dvadesetak osoba, drvorezbara, polikromatora, pozlatara, iako je rad u konačnici potpisivao vlasnik radionice, uglavnom izučeni kipar. U tome je najveća razlika između drvorezbara iz razdoblja gotike koji su svojeručno, eventualno uz pomoć jednog ili dvaju pomagača izrađivali svoje raskošne krilne oltare. Majstori iz 19. stoljeća rade uglavnom na temelju predložaka (*Musterbücher*) koji su pristizali iz većih centara, Münchena ili Beča. Težnja za umjetničkoobrotnom perfekcijom izrade često je zatmila svaki individualni umjetnički pokušaj. Dugotrajni kontinuitet izrade isključivo nabožnih predmeta tumači se i religiozno-konzervativnim svijetom provincijskog katoličanstva kojem Tirol u 19. st. pripada.⁵

ŠKOLOVANJE DRVOREZBARA I UMJETNIČKE RADIONICE

Drvorezbarske radionice pretvaraju se prodorom industrijalizacije u manufakture u kojima su zaposlene cijele obitelji, a česta je pojava rad velikog broja žena i djece koji obavljaju razne faze izrade kipa. U svakoj kući postoji određeni tip radionice, od najmanjih koje uključuju najužu obitelj koja stanuje i radi u istom prostoru, preko radionica koje uključuju veći broj radnika (15–20) po zasebnim prostorijama, među kojima je provedena podjela rada na drvorezbare, polikromatore i pozlatare, pod vodstvom majstora-drvorezbara, koji je najčešće i njezin vlasnik. Gradile su se i velike i svijetle radionice koje njihovi vlasnici nazivaju atelijerima. Najveće radionice u 19. st. u dolini Gröden bile su *Insam & Prinoth* (osnovana 1820.), *Josef Rifesser* (osnovana 1872.), *Ferdinad Stuflessner* (osnovna 1875.), *Leopold Moroder* (osnovana 1876.) te radionice *Josefa Runggaldiera* i *Franza Schmalzla*. U grödenskim radionicama nerijetko zatičemo i strance, došljake iz Češke, Bavarske, Štajerske, Kranjske, Beča, Galicije i drugih krajeva, koji uglavnom dolaze na naukovanje, da bi se potom zadržali kao majstori drvorezbari ili polikromatori.⁶ Preporukom Ise Kršnjavoga, tada

⁵ IRMGARD PLATTNER, *Fin de siècle in Tirol. Provinzkultur und Provinzgesellschaft um die Jahrhundertwende*, Innsbruck–Wien, 1999.; usp. i »Tà tko nepoznde ràdi vère i ljubavi kèrstijanske toli slavan Tirol?«, cit. u: *Katolički list*, 25, 22.6.1850., 193.

⁶ MARINA DEMETZ (bilj. 3) 127.

mladi kipar Ferdo Čus dobiva stipendiju Društva umjetnosti iz zaklade nadbiskupa Posilovića da se usavrši u drvorezbarstvu, odlazi u dolinu Gröden odakle se javio Kršnjavom: »Upravo kolosalnih ovakvih tehničara u drvu još nisam vidio. Pogledat ću kako se prave sveci i u privatnim kućama.«⁷ Iz životopisa mariborskog kipara Alojza Zorattija saznajemo da se usavršavao kod Ferdinanda Stuflessera u St. Ulrichu.

Praktično znanje drvorezbarstva prenosilo se od starijih majstora na mlade, koji su prolazili uvriježen put od *šegrta*, preko *kalfe* do *majstora*. Zarana se pokazala potreba za teoretskim i umjetničkim obrazovanjem kipara i drvorezbara. Tako je već godine 1825. osnovana Škola crtanja (*Zeichnungsschule zu St. Ulrich*). Prvi učitelj crtanja bio je Jacob Sottrifer, slijede ga akademski obrazovani slikari Johann Burgauner i Vincenz Runggaldier. Škola je zatvorena 1890. godine. S djelovanjem grödenske risačke škole bio je dobro upoznat i ondašnji direktor *K. u. K. Oesterreichischen Museums für Kunst und Industrie*, Rudolf von Eitelbeher.⁸ Na njegov poticaj osnovana je Škola drvorezbarstva (*Schnitzschule*) u St. Ulrichu, koju preuzima Ferdinand Demetz, kipar koji je pohađao Münchensku Akademiju i bečku Kunstgewerbeschule. Obje škole pridonijele su školovanju mladih kipara i drvorezbara znatno podižući razinu umjetničkog obrta koji je svoj procvat doživio u drugoj polovini 19. st.

TEHNIKE I MATERIJALI

Sirovina za izradu skulptura dolazila je iz neposredne okolice, a najčešće se koristilo mekano, lagano drvo jednolične teksture *limba* (pinus cembra), najprikladnije za drvorezbarstvo. Koristila se i lipovina, jelovina i kruškovo drvo. Drvo se obrađivalo tako da je obrada površine bila potpuno glatka. Važna faza u izradi bila je tzv. *grundiranje* koje se sastojalo od premazivanja posebnim smjesama i ponovnim brušenjem kako bi površina bila besprijekorno obrađena prije oslikavanja. Omiljen je bio tzv. efekat porculana, a za postizanje bijelog temeljnog premaza korištena je mješavina importirana iz Bologne, tzv. *Bologneser Grund* ili domaći *miërmul*, gipsana prašina dobivena iz specijalnog alpskog kamena. Polikromiranju je posvećena naročita pažnja, a kao polikromatori i pozlatari zapošljavaju se izučeni majstori svog zanata. Koristile su se uljane boje, a detalji su se pozlaćivali (bordure, ornamenti, unutarnja

7 OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 1, 1996.) 156.

8 RUDOLF EITELBERGER, *Kunst und Kunstgewerbe in Tirol*, u: *Gesammelte kunsthistorische Schriften*, II., Beč, 1879., 230–237.

strana draperija, krune, žezla) zlatnim listićima, i to od nešto jefinijeg mat-zlata i skupljeg sjajnog. Posebna pažnja pridavala se ornamentiranju draperije, i to tzv. damasticiranju (postizanju efekta damast-platna) i graviranju (finom nanošenju ornamentalne dekoracije tehnikom graviranja, koja se potom dorađivala oslikavanjem ili pozlaćivanjem). Kako bi boje ostale postojane, figure su se premazivale završnim lakom. Svaka je figura prolazila kroz ruke rezbara, tokara, *grundierera*, polikromatora i pozlatara, a velike su radionice zapošljavale i stolare za izradu transportnih kutija, knjigovođe i trgovce.

REKLAMA I NARUČITELJI

Tirolske su radionice imale vrlo dobru promidžbu svojih proizvoda. Svoje su reklame ciljano objavljivale u crkvenim listovima. U Hrvatskoj objavljuju svoje reklame u *Obzoru* i *Katoličkom listu*. U 58. godištu *Katoličkog lista* 1902. godine pojavljuju se raskošno oblikovane reklame za tirolske radionice Ferdinanda Stuflessera, Franza Schmalzla, Insama i Prinotha, Morodera, obznanjujući svoje brojne nagrade na svjetskim izložbama ili carska odlikovanja za kvalitetu. Tirolci su djelovali kao trgovci crkvenim umjetninama diljem Austro-Ugarske Monarhije, nerijetko s trgovačkim predstavništvima. Tiskali su i prospekte s reprodukcijama svojih proizvoda, njihovim opisima i cijenama. Ponuda je sezala od pojedinačnih kipova svetaca, anđela, jaslica, reljefnih postaja Križnog puta, figura Krista i Marije, naročito popularnih kroz rašireno štovanje Srca Isusova i Marijina, izrade konzola i baldahina za smještaj kipova, propovjedaonica, crkvenog namještaja do najrazličitijih cjelovitih oltarnih ansambala. Popularnosti im je pridonijelo i redovito pojavljivanje na različitim onodobnim gospodarsko-umjetničkim izložbama, na kojima nerijetko dobivaju i odličja (medalje za kvalitetu proizvoda) koje im garantiraju daljnju prodaju.⁹ (sl. 1, 2, 3)

⁹ Usp.: *Illustrierter Katalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgewerbe von frühen Mittelalter bis zur Gegenwart*, K.u.K. Oesterreichisches Museum für Kunst und Industrie, Beč, 1887.; *Katolički list*, Zagreb, god. 58, 1902.; *Werbeprospekt der Firma Josef Rifesser*, St. Ulrich, 1910.; *Insam & Prinoth, Werbeprospekt*, 1905.; *Dolff: 1892–1932–1992. Bestellkatalog für Grödner Holzschnitzereien von Markus Bohrer*, Meran, 1992.

Utemeljeno 1820. Mnoga odlikovanja.

Insam i Prinoth

St. Ulrich, Gröden (Tirol)

preporučaju

visokom, prečastnom i velečastnom svećenstvu domaće kućne drvene umjetne radnje.

Statue svetaca u najfinijoj izradbi

cm.	70	80	90	100	120	140	160	180	200
Kr.	38.—	45.—	56.—	65.—	100.—	135.—	170.—	230.—	320.—

Čjelesa Isusa Krista, najfinija izradba

cm.	70	80	90	100	120	140	160	180	200
Kr.	20.—	30.—	40.—	50.—	60.—	95.—	125.—	175.—	220.—

Altari, izpovjedaonice. Na zahjev šaljeno troškovnike i nacрте.

1. Insam i Prinoth, Oglas u *Katoličkom listu*, 1902.

Odlikovan u Rimu, Beču, Turinu, Londonu, Chicagu i Parizu najvećom nagradom za crkvenu umjetnost.

Posjednik papinskog križa.

Član porote na međunarodnoj izložbi crkvenu umjetnost u Lyonu u Francuskoj.

Ferdinand Stuflesser

graditelj žrtvenika i kipar
u St. Ulrich-Gröden (Tirolska)

preporuča

kipove svetaca iz drva

polychromirane uljenim bojama

visina u centimetrima	100	120	140	170
ciena u krunama	70	100	135	200

Cienici i katalogi o oltarima i križnim putevima bađava.

PRIZNANICA!

Gospodin Stuflesser napravio je za ovčmjesnu župnu crkvu dva pokrajna oltara, visoka 5 metara svakog s jednim velikim i s dva manja kipa za svotu od 1200 for. Oltari su upravo prekrasni, te bi bili na ures svakoj gradskoj crkvi. Ciena je prema djelu tako umjerena, da veš manja nemože biti, pa se smatram upravo sretnim, što sam taj posao povjerio goso. Stuflesseru, pak ga s toga mogu braći svećenikom što toplije preporučiti.

Tribalj kod Grižana, 17. listopada 1902.

Andrija Pobor, župnik.

2. Ferdinand Stuflesser, Oglas u *Katoličkom listu*, 1902.

Franz Schmalzl

== kipar, slikar i graditelj žrtvenika ==

St. Ulrich, Marienheim, Gröden, Tirol Austrija

preporuča vlastito gradjene drvene Kristove kipove, statue, žrtvenike, križne puteve u reliefu itd. u najfinijoj izradi.

Cjene štatuaama

najfinije polikromiranih

visina u centimetrima 50 100 120 140

fine sa zlatnim

obrubom . . . for. 13.— 32.— 48.— 65.—

umjetn. dotjerane for. 20.— 50.— 70.— 90.—

visina u centimetrima 160 180 200

fine sa zlat. rubom for. 90.— 120.— 145.—

umjetn. dotjerane for. 115.— 145.— 185.—

Kristova tiela fina iz drva, bez križa, koje se mogu staviti na vjerovjestačke križeve, groblja, kapelice itd.

visina u centimetr. 0 80 100 120

for. 6.— 12.— 20.— 30.—

visina u centimetr. 140 160 180 200

for. 46.— 65.— 90.— 110.—

Jamči se za vrstnoću sviju radnja.
— Prosta drvena roba se ne proizvadjja.

Moli se radi pometnje točno na adresu paziti.

Svjedočba.

Gospodin Franz Schmalzl, kipar i slikar u Marienheimu, St. Ulrich u Grödenu postavio je u našoj župnoj crkvi novi jedan glavni žrtvenik sa dva pobočna žrtvenika, te je na ovima radujama zasvjedočio podpuno svako oče Ivanje, tako da su po sudu stručnjaka ovi žrtvenici vrlo dobro uspjeli i da važno dobro pristaju ostalome crkvenome slogu.

Počastna diploma
vatikanske izložbe u
Rimu.

Gosp. Schmalzla može se gledom na umjetničku izradbu, kao što i gledom na umjerene cijene najtoplije preporučiti.

Deutschnowen, dne 18. rujna 1890.

Luis Noggler, župnik.

Deutschnowen, dne 18. rujna 1890.

Vidjeno i potvrđeno. † Eugen Carl, knez biskup,
Jostp Zelger, obć. predstojnik.

UMJETNIČKA VRIJEDNOST TIROLSKE SAKRALNE SKULPTURE U 19. ST.

U korpusu tirolskog kiparstva treba izdvojeno valorizirati umjetničko-obrtnu produkciju iz doline Gröden, koja se najčešće karakterizira kao masovni proizvod. Šezdesetih godina 19. st. nastupa bitan preokret u kvaliteti grödenske kiparske produkcije. S jedne strane, talentirani drvorezbari šalju se na daljnje školovanje na Münchensku i bečku Akademiju likovnih umjetnosti, te umjetnička razina njihove produkcije odstupa od uobičajnog prosjeka. Donose se predlošci – crteži i grafike rađene prema skulpturama tada renomiranih akademskih kipara, a velik utjecaj ima i nazarensko slikarstvo koje kola putem brojnih grafičkih predložaka i oleografija, naročito djela Josepha Füricha i Friedricha Overbecka.

S druge strane, velika konkurencija među tirolskim radionicama uzrokovala je pad cijena, pa time i kvalitetu finalnih proizvoda. Tome su pridonijele i masovne narudžbe koje uvjetuju nisku cijenu i brzi rok isporuke. Pri tome prednjače upravo radionice iz doline Gröden, jer između 330 osoba, koje su samo u St. Ulrichu registrirane kao drvorezbari, odnosno kipari sakralne skulpture, moguće je očekivati da ih je svega nekoliko dosegalo umjetničku razinu.¹⁰

»TIROLCI« U HRVATSKOJ

Uslijed pomanjkanja domaćih radionica, a zahvaljujući dobroj reklamnoj strategiji, u crkve sjeverozapadne Hrvatske u drugoj polovini 19. st. dopremaju se tirolski oltari ili pojedinačni kipovi. Veze su uspostavljene za nadbiskupovanja Jurja Haulika tijekom izgradnje neogotičke kapelice Sv. Jurja u Maksimiru, posvećene 1864. godine, za koju i nacrt i oprema potječu iz Innsbrucka.¹¹ U razdoblju sve bolje komunikacije i povezanosti između regija, gradnjom cesta, željeznice, uvođenjem pošte i telegrafa, stvaraju se kontakti s tirolskim radionicama, koje svoje umjetnine šalju i u najudaljenije krajeve Monarhije, a sve više i izvan njezinih granica. Tirolski oltari u drugoj polovini 19. st. postaju mjerilo crkvene opreme, pa nije začuđujuće da je i Hrvatsku zahvatio taj val. Različitost i bogatstvo

¹⁰ MARINA DEMETZ (bilj. 3) 126.

¹¹ O vezama biskupa Haulika s Tirolom v. u: OLGA MARUŠEVSKI, *Maksimir*, 1991.; ELISABETH MAREITH, *Die Geschichte der tiroler Glasmalerei- und Mosaikenanstalt in Innsbruck und deren Mosaiken im Innsbrucker Stadtgebiet*, disertacija, Innsbruck, 1987.

ponude utječe i na narudžbu, tako da po crkvama sjeverozapadne Hrvatske možemo evidentirati brojne oltare i pojedinačne kipove različitih tirolskih majstora. Naizgled vrlo slični radovi počeli su se diferencirati u trenutku kada su opusi pojedinačnih majstora zadobili čvršće konture i uspostavili jasniju sliku.

Upravo će masovni import tirolske sakralne plastike izazvati pozitivnu reakciju domaćeg obrta i biti poticajan za formiranje i otvaranje Obrtne škole u Zagrebu 1882. godine.

FERDINAND STUFLESSER

U cjelokupnoj produkciji tirolskih oltara 19. st. značajno mjesto pripada radionici Ferdinanda Stuflessera, osnovanoj 1875. godine. Za razliku od većine tadašnjih drvorezbara iz doline Gröden, koji su prionuli poslu samouki i s iskustvom rada po majstorskim radionicama, Stuflesser je školovani kipar. Pohađao je Akademiju u Münchenu kod Josefa Knabla i specijalizirao se za sakralnu skulpturu. Brojne crkve diljem Monarhije opremio je oltarima ponajviše u neoromaničkom i neogotičkom stilu, a pripadajuće je kipove svetaca izradio većinom sam. Uz skulpture, Stuflesser je vješto izrađivao i reljefe, a svoje je radove izložio na izložbi crkvene umjetnosti održanoj u bečkom Obrtnom muzeju 1887. godine.¹²

Radionica F. Stuflessera najzastupljenija je tirolska radionica na području sjeverozapadne Hrvatske. Brojne skulpture i oltarni ansambli nalaze se u Donjoj Stubici (kip Bogorodice na glavnom oltaru crkve Presvetoga Trojstva, 1884.);¹³ u Velikoj Trnovitici u crkvi Sv. Martina podignut je 1896. god. kip Srca Isusova, a 1905. kip Srca Marijina.¹⁴ Raskošni neostilski glavni oltar, vješt u kompoziciji i na tehnički solidnoj razini iz Stuflesserove radionice, kao i pojedinačne kipove svetaca, Florijana, Roka, Barbare i Lucije, smještene na pilastrima i nadvišene baldahinima,

12 *Illustrierter Katalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgegenstände vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart* im K.u.K. Österr. Museum für Kunst und Industrie, Beč, 19.3.–31.8.1887.; (kat. br. 1096, Stuflesser, Ferdinand, Bildhauer in St. Ulrich, Gröden, Tirol. Kreuzigungsgruppe, Kreuzwegstationen, Holz polychromiert, und Relief in Birnbaumholz geschnitzt.).

13 Donja Stubica. Župna crkva Presvetog Trojstva. »Kip Bogorodice s Djetetom na glavnom oltaru nabavljen 1884. kod drvorezbara Stuflessera u Grödenu.« Izvor: *Spomenica župne crkve Presvetog Trojstva*, prijepis Spomenice u arhivu župnog ureda u Oroslavju, str. 8.

14 Velika Trnovitica. Župna crkva Sv. Martina. »Od Ferdinanda Stuflessera iz Grödena nabavljen je 1896. godine kip Srca Isusova za 90 forinti. (...) Godine 1905. u crkvi je podignut oltarić s kipom Srca Marijina, a nabavljen je kod kipara Stuflessera iz Grödena.« u: STJEPAN KOŽUL, *Sakralna umjetnost Bjelovarskoga kraja*, Zagreb, 1998., 60 i 361.

nabavio je župnik Blaž Tomašić za novopodignutu crkvu u Molvama 1897. godine.¹⁵ Cjelovit ansambl, glavni oltar i dva pokrajnja nabavio je 1907., u jeku obnove župne crkve Sv. Josipa u Grubišnom Polju, župnik Ivan Nepomuk Jemeršić kod Stuflessera. Do danas vrlo dobro očuvani kipovi Srca Marijina i Srca Isusova nabavljeni su za župnu crkvu u Varaždinskim Toplicama 1899. godine,¹⁶ za župnu crkvu Sv. Ane u Loboru 1908. god.¹⁷ te za franjevačku crkvu Navještenja Marijina u Klanjcu. Na području Turopoljskog arhiđakonata reprezentativni Stuflesserovi radovi nalaze se u crkvi Uznesenja Bl. Dj. Marije u Vukovini,¹⁸ dok je oltar sv. Jurja u istoimenoj odranskoj župnoj crkvi uništen tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁹ Kod Stuflessera nabavljaju franjevci²⁰ i isusovci. Najveći Stuflesserov ansambl oltara i kipova na prostoru Zagrebačke nadbiskupije naručen je za novopodignutu Baziliku Srca Isusova u Zagrebu od 1903. do 1907. godine. Oltari sv. Josipa, sv. Franje Ksaverskog, Alojzija i Jurja, s južne strane, i Bl. Dj. Marije, sv. Ignacija, Anđela Čuvara i sv. Ivana Nepomuka sa sjeverne strane drveni su, bogato izrezbareni, obojeni i pozlaćeni u neorenesansnoj i neobaroknoj stilizaciji sa zanimljivim i kvalitetno izrađenim predelama u višebojnom reljefu.²¹ Zagrebačka crkva

15 Molve. Župna crkva Uznesenja Marijina, u: OLGA MARUŠEVSKI, *Historicizam u crkvenom graditeljstvu*, u: *Sveti trag*, katalog izložbe, Zagreb, 1994., 499–526; – ista: (bilj. 1, 1996.), 142–157.

16 *Katolički list*, 4, 26. 1. 1899., 32.

17 »Crkva popravljena 1908. (...) Krasne dvije statue, što se nalaze u župnoj crkvi »Srce Isusovo« i »Srce Marijino« kupio sam za 244 for. od kipara Stuflessera u S. Ulrich in Gröden u Tirolu.« Izvor: *Župna spomenica župe Sv. Ane u Loboru od 1888. god.*, 16.

18 IRENA KRAŠEVAC, *Kipar Ferdinand Stuflesser. Doprinos tirolskom sakralnom kiparstvu druge polovice 19. st. u sjevernoj Hrvatskoj*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 231–239.

19 *Glavni oltar Sv. Jurja za 4000 K. od Stuflessera nabavljen*, u: *Katolički list*, 31, 5.8.1909., 331.; Za podatak o stradanju oltara zahvaljujem dr. Anđelku Badurini.

20 »Franjevac Kajetan Kuhanec radio je po Bolléovom nacrtu oltare Srca Isusova i Marijina u Kostajnici 1900. za kipove Ferdinanda Stuflessera. Stilski su prilagođeni barokiziranom prostoru«, cit. u: OLGA MARUŠEVSKI, *Franjevačke crkve u obzoru 19. st.*, u: *Mir i dobro*, katalog izložbe, Zagreb, 2000., 263–271. Opis oltara u franjevačkoj crkvi u Požegi nalazimo u *Katoličkom listu*, 29, 16. 1. 1881., 236–237: »Tu krasno slikanu i bojadisanu crkvu riese još ljepše dva posve nova žrtvenika, radjena u St. Ulrich-Grödenu u Tirolskoj. Žrtvenici su radjeni u renaissanci prelazećoj u gotiku sa kipovi. Ti žrtvenici, sv. Ivan Krstitelj sa pobočnimi kipovi sv. Zaharije i sv. Elizabete, a drugi je sv. Ana sa kipovi sv. Joakima i sv. Josipa. Tako je na tih dvih oltarih ciela sv. obitelj. Oltari su veoma ukusno načinjeni i bogato pozlaćeni. Pravio ih je g. Ferdinand Stuflesser u Grödenu za 600 for. obadva. Pa s toga razloga je i gosp. Stuflesser osobite preporuke vriedan, jer radi dobro, solidno i jeftino«. Oltari su u novije vijeme maknuti iz crkve.

21 OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 1, 1992.); – ista: *Bazilika Srca Isusova u Zagrebu*, u: *Isusovačka baština u Hrvata*, u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole, katalog izložbe, Muzejski prostor, Zagreb, 1993., 150–157.

Sv. Katarine donedavno je posjedovala vrlo kvalitetan kip Srca Isusova, sačuvanog izvornog oslika inkarnata i draperija, koji je poklonjen u ratu razorenoj crkvi Sv. Katarine u slavonskim Nijemcima. Za obnovljenu crkvu Sv. Lovre u Požegi Stuflesser šalje svoj nacrt oltara, koji je s manjim izmjenama ispoštovan u realiziranom oltaru, koji je nažalost uništen.²² Na području Požeške biskupije, uz nekadašnji oltar u crkvi Sv. Lovre, kod Ferdinanda Stuflessera u razdoblju posljednje dekade 19. st. nabavljeni su i oltari za franjevačku crkvu Sv. Duha, današnju katedralu Sv. Terezije, te za crkve u Kutjevu, Stražemanu i Velikoj.²³

Za zbirku galerije Belvedere u Beču nabavljen je neogotički Stuflesserov oltar iz Stettena,²⁴ a mnogobrojna djela iz njegove radionice nalaze se po crkvama u Sloveniji,²⁵ Tirolu,²⁶ Gornjoj Austriji²⁷ i Švicarskoj.²⁸ Stuflesserovu perfekciju izrade i dobre proporcije kipova slijedit će i Slovenac Alojz Zoratti, koji je učio u njegovoj radionici prije osamostaljenja i otvaranja drvorezbarske radionice za izradu crkvene opreme u Mariboru, a čiji su radovi također zastupljeni po crkvama sjeverozapadne Hrvatske. (sl. 4, 5, 6)

-
- 22 Nacrt oltara signiran i datiran 3. srpnja 1897. (Arhiv Požeške biskupije). Oltar je uklonjen iz crkve 60-ih godina 20. stoljeća. IRENA KRAŠEVAC, *Inventar požeške crkve Sv. Lovre u 19. stoljeću*, Znanstveni skup prigodom 170-te obljetnice utemeljenja orfanotrofija u Požegi, Požega, 2005. (tekst predan za Zbornik).
- 23 VLASTA ZAJEC, *Oltari i skulpture baroknog i neostilskog razdoblja*, u: *Kulturna baština Požege i Požeštine*, Zagreb, 2004., 208–228; Iscrpni podaci o Stuflesserovim oltarima u bilj. 54.
- 24 *Kunst des 19. Jahrhunderts, Bestandskatalog der Österreichischen Galerie Belvedere in Wien*, sv. 4: S–Z, 149; (inv.br. 8148., Ferdinand Stuflesser, *Altar aus Stetten*, Holz, gefaßt, H. 220 cm, 1988 aus dem Dom und Diözesanmuseum Wien übernommen.).
- 25 JOŽE CURK, *Umetnost v Celju in okolici v zadnjih 150 letih*, u: *Celjski zbornik*, 4., (1959.), 196–229.
- 26 *Branzoll*, crkva Srca Isusova, opremljena 1896.–1900., dva pobočna oltara od Ferdinanda Stuflessera iz Grödena, učenika Münchenske Akademije koji je izradio nebo iznad propovjedaonice u *Montanu* (1896.) i oltar crkve u *Runggu* kraj Tramina (1905.–1910.); *Neumarkt*, kapucinska crkva, reljef 14 svetih pomoćnika; *Morter*, župna crkva Sv. Dionisa, kipovi glavnog oltara (1905.); *Mals*, kapucinska crkva, tabernakul glavnog oltara; *St. Gertraud*, kipovi na glavnom oltaru; *Stans*, župna crkva Srca Isusova, glavni neogotički oltar (1896.). Izvor: JOSEF WEINGARTNER, *Die Kunstdenkmäler Südtirols*, sv. II, Bozen und Umgebung, 1985.; ANTONIA GOBIET, *Beiträge zur Altarbaukunst des 19. Jahrhunderts in Tirol*, disertacija, Innsbruck, 1994.
- 27 *Amstetten*, samostanska crkva, oltari nabavljeni 1899.–1900.; *Oberndorf*, Annuiatkloster, 1910. Izvor: *200 Jahre Diözese St. Pölten*, katalog izložbe, Krems, 1985., 155–156.
- 28 BERNHARD ANDREIS, *Zur Kirchengestaltung des 19. Jahrhunderts*, u: *Unsere Denkmäler, Mitteilungsblatt für die Mitglieder der Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte*, 36, 1/1985., (o Stuflesseru str. 11, 14: Kipovi apostola na konzolama u lađi crkve Srca Isusova u Rorschachu, Švicarska).

4. Ferdinand Stuflesser, *Abraham žrtvuje Izaka*, 1897., reljef na glavnom oltaru crkve Uznesenja Marijina u Molvama, polikromirano drvo

5. Ferdinand Stuflesser, *Glavni oltar župne crkve Sv. Josipa u Grubišnom Polju*, 1907., drvo, polikromirano, pozlaćeno

6. Ferdinand Stuflesser, *Srce Marijino*, 1905., Župna crkva Sv. Ane, Lobor, drvo, polikromirano, pozlaćeno

INSAM I PRINOTH / FERDINAND PRINOTH

Stara grödenska obiteljska loza Insam (Insom)²⁹ dala je više drvorezbara i kipara u 18. i 19. stoljeću, od kojih su se mnogi raselili i djelovali izvan matičnog Tirola.³⁰ Udruženi s isto takvom tradicionalnom obitelji drvorezbara, Prinothima, osnovali su radionicu *Insam & Prinoth*,³¹ koja je u početku izrađivala drvene igračke, a potom izrasla u jedan od najvećih kiparskih atelijera za crkvenu umjetnost u St. Ulrichu (*Institut für kirchliche Kunst*). O kvaliteti djelatnosti svjedoči priznanje dobiveno na Svjetskoj izložbi u Beču 1873. godine.³² Nekoliko oltara i kipova nabavljeno je u atelijeru Insama & Prinotha i za hrvatske crkve. Za župnu

²⁹ U matrikulama se prezime Insam spominje već od 1472. Usp.: R. GRANICHSTAEDTEN-CZERVA, *Alt Grödner Schnitzler-Dynastien*, u: *Bozner Tagblatt*, 241, 2. 12. 1944., str. 3.

³⁰ *Thieme/Becker*, Leipzig, 1999., sv. 19/20, 16–17.

³¹ *Thieme/Becker*, Leipzig, 1999., sv. 31/32, 243–244.

³² *Insam & Prinoth – Annerkennung Diplom*, Wien 1873, (Biblioteka Muzeja Ferdinandum u Innsbrucku).

crkvu u Zajezdi nabavljen je, zaslugom zajedskog vlastelina Vladimira pl. Halpera, 1902.³³ neogotički glavni oltar s majstorski izrezbarenim reljefima *Poklonstva kraljeva* i *Prikazanja Marijina u Hramu*, postavljenima na predeli, te kipovi Srca Isusova i Srca Marijina postavljeni na pobočnom oltaru sv. Antuna Padovanskog. Raspelo i kipovi Srca Isusova i Srca Marijina 1908. godine nabavljeni su za istoimenu kapelu u Strmcu pokraj Remetinca u novomarofskom kraju. Cjelovit crkveni inventar, tri oltara, propovjedaonica i krstionica majstorske izvedbe i fine polikromacije nabavljeni su kod Insama & Prinotha za župnu crkvu Sv. Križa u Sisku 1912. godine. Trodijelni oltari obloga luka nose tipične oznake tirolske produkcije, minuciozno izrađenu pozlaćenu reljefnu dekoraciju i šablonski ornamentalno oslikane pozadine plitkih niša. Na predelama se nalaze reljefi scena iz Marijina i Kristova života. U središnjoj niši glavnoga oltara raspeti je Krist s Marijom i Ivanom, a pokrajnji su oltari posvećeni Bl. Dj. Mariji i sv. Josipu, s asistentnim kipovima sv. Katarine i Barbare, odnosno Ćirila i Metoda. Kipovi Srca Isusova i Srca Marijina, smješteni u svetištu, nose signaturu Ferdinanda Prinotha. Inventar upotpunjuju anđeli lučonoše smješteni na konzolama, na kojima se posebno ističe ornamentalna polikromacija i pozlata draperija.³⁴ U župnoj crkvi Presvetoga Trojstva u Krapinskim Toplicama za glavni oltar, rad domaćega majstora, nabavljen je 1914. reljef *Presveto Trojstvo*, kipovi Srca Isusova i Srca Marijina, te anđeli adoranti.³⁵ Kvalitetan kip Bogorodice okružene anđelima nalazi se u župnoj crkvi Sv. Brcka u Kalniku. Na baroknim pobočnim oltarima franjevačke crkve Sv. Katarine u Krapini postavljeni su izuzetno kvalitetni kipovi sv. Barbare i sv. Apolonije iz radionice Ferdinanda Prinotha, koji u obradi drva i odjeće odišu gotovo baroknim sjajem i bujnošću.³⁶ Od četiri samostojeća kipa Immaculate, Elizabete Ugarske, Ljudevita, francuskog kralja, signiran je samo Franjo Asiški smješten u hodniku samostana. Signaturu Ferdinanda Prinotha nosi i kip Majke Božje Lurdske postavljen u lađi župne crkve Sv. Trojstva u Legradu. Kvalitetan glavni oltar Sv. Križa iz Prinothove radionice

33 *Spomenica župe Zajezda* od 1854. god., bez paginacije, cit.: »Veliki žrtvenik na kojem se nalaze basreleivi desno *Prikazanje Marijino u hramu*, a lijevo *Sv. Tri Kralja* a u tanjurićima uz prozor postavljeni kipovi Presv. Srca Isusovoga i Prečistog Srca Marijina izgradiše Iusam i Prinath (krivo pročitana signatura, op.p) graditelji žrtvenika u Gröden u Tirolu za svotu od 1600 kruna. Taj krasni žrtvenik poklonio je crkvi na čast Bl. Dj. Mariji našoj zaštitnici Presvijetli g. Vladimir pl. Halper Sigetski C. i K.u.K. reda Sv. Grgura sa zvizvezdom.«; Usp.: V. NORŠIĆ, *Župa Zajezda*, rukopis u NAZ, 6.

34 OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 1, 1996.) 143–157.

35 *Župna spomenica* od 1848. god., Arhiv župe Presvetoga Trojstva u Krapinskim Toplicama.

36 OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 20) 266. i 378.

postavljen je 1908. godine u istoimenu kapelu u Šemovcima (župa Virje u Podravini),³⁷ a crkva Sv. Duha u slavonskim Feričancima opremljena je također Prinothovim oltarima i kipovima.³⁸ Komparativna djela, skulpture Srca Isusova, 1897. i sv. Florijana, 1900. Insama i Prinotha nalaze se u crkvi Sv. Henrika u Bleiburgu.³⁹ (sl. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13)

7. Insam i Prinoth, Glavni oltar župne crkve Uznesenja Marijina u Zajezdi, 1902., drvo, polikromirano, pozlaćeno

37 PAŠKAL CVEKAN, *Virje*, Virje, 1976., 99–102.

38 IVAN KRAŠNJAK, *Župna crkva Svetog Duha u Feričancima*, u: *Našički zbornik*, 7 (2002.), 265–290.

39 SYBILLE HÖRMANN, *Neugotische Sakralplastik in Kärnten*, disertacija, Innsbruck, 1993.

8. Insam i Prinoth, *Prikazanje Bogorodice u Hramu*, reljef na glavnom oltaru u Zajezdi, 1902., polikromirano drvo

9. Insam i Prinoth, *Poklonstvo kraljeva*, reljef na glavnom oltaru u Zajezdi, 1902., polikromirano drvo

10. Ferdinand Prinoth, *Sv. Barbara*,
glavni oltar crkve Sv. Katarine u Krapini,
polikromirano drvo

11. Ferdinand Prinoth, *Sv. Apolonija*,
glavni oltar crkve Sv. Katarine u Krapini,
polikromirano drvo

12. Insam i Prinoth, *Srce Isusovo*, 1908.,
Kapela Srca Isusova u Strmcu kod
Remetinca, polikromirano drvo

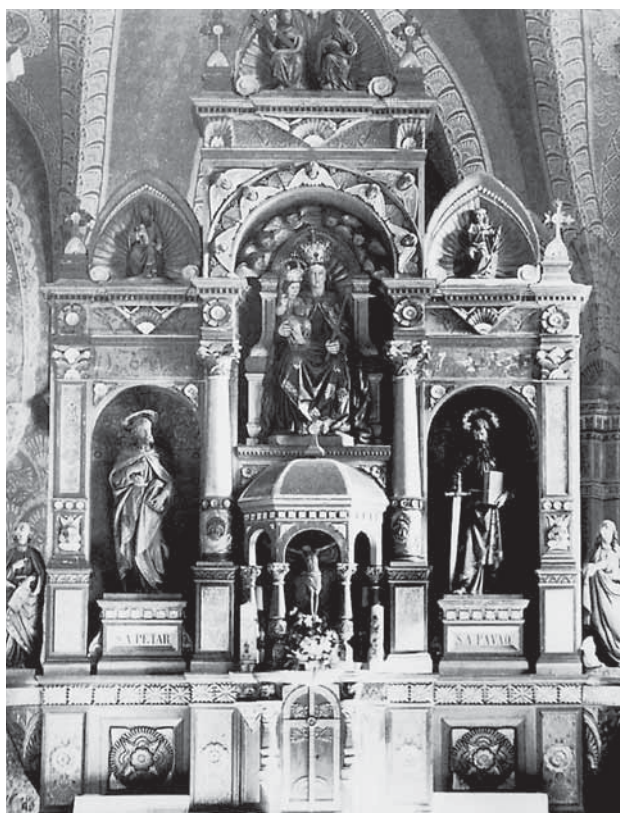
13. Insam i Prinoth, *Srce Marijino*,
1908., Kapela Srca Isusova u Strmcu kod
Remetinca, polikromirano drvo

JOSEF MORODER / ALOIS MORODER

Josef (1846.–1916.) i sin mu Ludwig (1879.–1953.) Moroder stvorili su neogotičku tipologiju grödenske drvorezbarske škole. Na njih se nadovezuje najpoznatiji tirolski historicistički kipar Josef Bachlechner (1871.–1923.), koji također izrađuje oltare i svece u maniri tirolske kasne gotike. Josef Moroder vodio je vlastitu radionicu, a od 1896. učitelj je slobodnog crtanja i crtanja akta na risarskoj školi u St. Ulrichu. Izlagao

je na izložbi crkvene umjetnosti u Beču 1887.⁴⁰ Djela mu se nalaze u više tirolskih crkava i u Muzeju Ferdinandeum u Innsbrucku.⁴¹ Iz *Katoličkog lista* saznajemo da je oltar Majke Božje Lurdske za kapelu u Brckovljanu, kojemu danas u potpuno devastiranoj kapeli nema ni traga, nabavljen 1889. kod Morodera u St. Ulrichu.⁴²

Reprezentativni kipovi Aloisa Morodera nalaze se u crkvi Sv. Marije u Okiću, te župnoj crkvi Sv. Petra u Prišlinu. *Srce Isusovo*, *Srce Marijino*, *Sv. Josip*, *Sv. Alojzije*, *Sv. Franjo Asiški* i *Sv. Leonard* nabavljeni su 1914. godine.⁴³ (sl. 14)

14. Alois Moroder, Kipovi na glavnom oltaru crkve Sv. Marije pod Okićem (nacrt oltara: August Posilović, 1888.), polikromirano drvo

40 *Illustrierter Katalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgegenstände vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart* im K.u. K. Österr. Museum für Kunst und Industrie, Beč, 1887.; (kat.br. 1080 Moroder, Josef und Sohn, Bildhauern in St. Ulrich, Tirol. Aufhebung der Weisen aus dem Morgenlande, Relief uas Holz, polychromiert).

41 *Thieme/Becker*, Leipzig, 1999., sv. 25/26, 163.

42 *Katolički list*, 50, 12. 12. 1889.

43 *Liber Memorabilium parochiae Prislinsensis ad St. Petrum* 1872.

FRANZ SCHMALZL

Kipar i drvorezbar Franz Schmalzl iz St. Ulricha, Gröden u Tirolu, izdvaja se individualnošću, plasticitetom i koloritom svojih figura. Izlagao je na izložbi crkvene umjetnosti u Beču 1887.,⁴⁴ a jedan je od zastupljenijih tirolskih kipara na području sjeverozapadne Hrvatske. Za samoborsku župnu crkvu Sv. Anastazije 1904. godine nabavljeni su reprezentativni, bogato ukrašeni kipovi Srca Isusova i Srca Marijina,⁴⁵ a za obnovljeni glavni oltar crkve Sv. Margarete u Dubravi također su kod Schmalzla nabavljeni kipovi istih svetaca.⁴⁶ Cjeloviti ansambli postavljeni su u župnoj crkvi Sv. Trojstva u Ludbregu, 1910., i to pobočni oltari sv. Ane s malom Marijom i sv. Joakimom i Elizabetom, sv. Barbare, okružene Svetim Izidorom i Notburgom, te oltar sv. Marije s asistentnim svecima Ćirilom i Metodom. Lijepi neorenesansni retabl s kipovima sv. Antuna Padovanskog, sv. Roka i sv. Florijana nalazi se u kapeli Sv. Antuna u Selniku. Doris Baričević smatra najljepšim historicističkim oltarom župe Ludbreg oltar u kapeli Žalosne Gospe, izrađen u stilu neobaroka, skladno komponiran od antependija preko predele i tabernakula do atike, s fino izvedenim detaljima i ornamentikom i pripisuje ga upravo Franzu Schmalzlu.⁴⁷ Za župnu crkvu Srca Isusova u Velikoj Pisanici Schmalzl je izradio glavni oltar, dvije ispovjedaonice, propovjedaonicu, krstionicu i ogradu za svetište, 1910.–1912. godine.⁴⁸ Sybille Hörmann skrenula je pažnju na radove Franza Schmalzla koji se ističu svojom izražajnošću i kvalitetom na području Koruške, i to glavni oltar župne crkve u Kameringu, 1892., te reljefne postaje Križnog puta u crkvi Sv. Nikole u Villachu, 1896.⁴⁹ Više reprezentativnih Schmalzlovih radova, oltara i pojedinačnih kipova, nabavljenih na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, nalazi se po gornjoaustrijskim crkvama: Amstetten, Melk, Göstling an der Ybbs, St. Georg am Reith, Rupretshofen i Maltzeinsdorf.⁵⁰ (sl. 15)

44 *Illustrierter Katalog* (bilj. 158), K.u.K.Museum für Kunst und Industrie, Beč, 1887., (kat. br. 1094. Schmalzl, Franz, Bildhauer, St. Ulrich, Gröden, Tirol: St. Lucas und Madonna assumpta, Holz, polychromiert).

45 *Katolički list*, 44, 3. 11. 1904., 523.

46 STJEPAN KOŽUL (bilj. 14) 176.

47 DORIS BARIČEVIĆ, *Kiparstvo od XVII. do XIX. st.*, u: *Umjetnička topografija Hrvatske, Ludbreg*, Zagreb, 1997., 152–155.

48 STJEPAN KOŽUL (bilj. 14) 682–683.

49 SYBILLE HÖRMANN (bilj. 39) sl. 211 a, b, c.

50 *200 Jahre Diözese St. Pölten*, katalog izložbe, Krems, 1985., 156.

15. Franz Schmalzl, Oltar Žalosne Bogorodice, poč. 20. st., Ludbreški Sveti Đurd, polikromirano drvo

JOSEF RUNGALDIER / VINCENZ RUNGALDIER

Znamenita obitelj drvorezbara, kipara i slikara (Rungaldier, Rungaldier) iz doline Gröden u Tirolu.⁵¹ Poznatiji su predstavnici kipar Josef koji je izradio Raspelo za župnu crkvu u St. Ulrichu i glavne oltare za crkvu St. Kassiana u Grödenu i Schenni (1819.), te Vincenz, kipar i učitelj risanja na stručnoj školi u St. Ulrichu. Josef i Vincenz su izlagali na izložbi crkvene umjetnosti održanoj u Muzeju za umjetnički obrt u Beču 1887.⁵² Na području sjeverozapadne Hrvatske radovi Josefa Rungaldiera nabavljeni su za župnu crkvu Sv. Nikole u Krapini, i to kipovi za dva pobočna oltara, te glavni oltar u obližnjim Lepajcima (Velika Ves). Kapela Srca Isusova sagrađena je 1907. godine pa u to vrijeme datiramo i reprezentativan neogotički oltar, koji je do danas ostao pošteđen preslikavanja.⁵³ Na ophodima znamenitog baroknog oltara u crkvi Uznesenja Bl. Dj. Marije u Taborskom postavljeni su Rungaldierovi kipovi Srca Isusova i Srca Marijina. Uršulinska crkva u Varaždinu opremljena je u razdoblju od 1894. do 1904. godine glavnim oltarom i brojnim kipovima Josefa Rungaldiera. U neogotičkoj obnovi krajem 19. stoljeća za zagrebačku je crkvu Sv. Marka nabavljen istoimeni kip sveca od Josefa Rungaldiera.

U varaždinskoj franjevačkoj crkvi postoje kipovi atribuirani Vincenzu Rungaldieru, kiparu i slikaru iz St. Ulricha, predavaču na Risarskoj školi. Bili su izloženi na izložbi franjevačke umjetničke baštine u Zagrebu 1999./2000.⁵⁴ Značajniji rad Josefa Rungaldiera na području Tirola oltar je sv. Josipa u istoimenoj kapeli u Rungalditschu kraj St. Ulricha iz 1901. godine.⁵⁵ (sl. 16, 17)

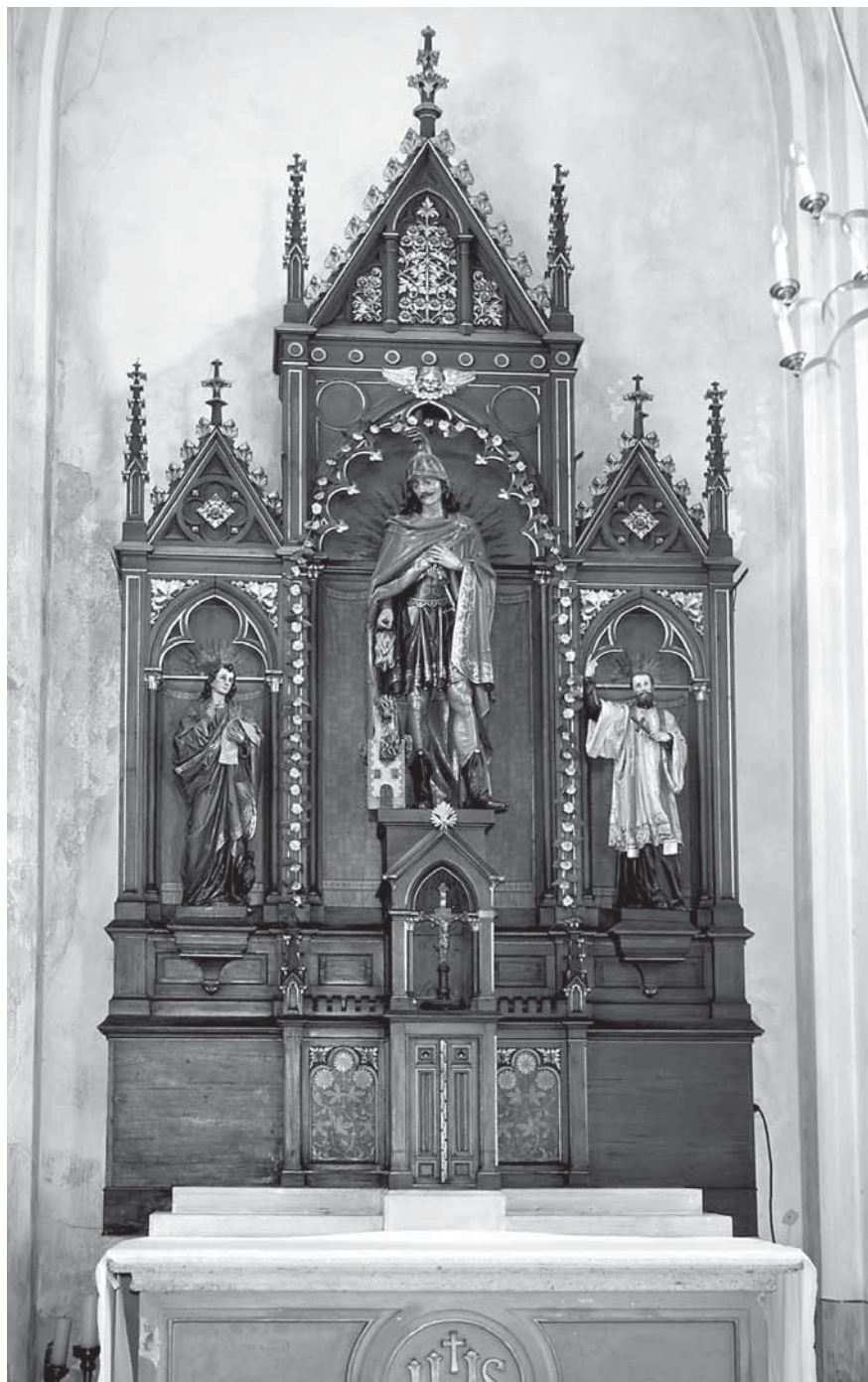
51 *Thieme/Becker*, Leipzig, 1999., sv. 29/30, 208–209.

52 *Illustrierter Katalog der Ausstellung kirchlicher Kunstgewerbe von frühen Mittelalter bis zur Gegenwart*, K. u. K. Museum für Kunst und Industrie, Beč, 1887., kat. br. 1089, Rungaldier Josef, Bildhauer in Pufels, Gröden, Tirol, Kreuzwegstationen, Holz, polychromiert; 1090 Rungaldier, Vinzenz, Bildhauer, St. Ulrich, Gröden, Tirol, St. Josef, Statuette, Holz, getönt.

53 Usp.: *Imovnik kapele Presvetog Srca Isusova u Lepajcima*, NAZ

54 OLGA MARUŠEVSKI (bilj. 20); kat. br. 570. Raspeće s Bogorodicom i sv. Ivanom, oko 1890. god.; 571. Dva anđela sa svjetiljkom, oko 1890.

55 JOSEF WEINGARTNER, *Die Kunstdenkmäler Südtirols*, sv. II., 1985., 696.

16. Josef Runggaldier, Kipovi na oltaru Sv. Florijana, oko 1902., Župna crkva Sv. Nikole, Krapina, polikromirano drvo

17. Josef Runggaldier, Kipovi na oltaru Srca Marijina, oko 1902., Župna crkva Sv. Nikole, Krapina, polikromirano drvo

KONRAD SKASA

Zanimljiv i kvalitetno na solidnoj razini opus Konrada Skase nalazimo u župnoj crkvi Uznesenja Bl. Dj. Marije u turopoljskoj Peščenici. Glavni oltar, signiran *Konrad Skasa Atelier für Kirchliche Arbeiten St. Ulrich, Gröden, Tirol*, tipičan je tirolski rad oltara obloga luka s trodijelnom podjelom niša za kipove Uznesenja Marijina okružene brojnim kerubinima i

18. Konrad Skasa, Glavni oltar župne crkve Uznesenja Bl. Dj. Marije Peščenica u Turopolju, 19./20. st., drvo, polikromirano, pozlaćeno

19. Konrad Skasa, Pobočni oltar sv. Barbare, Župna crkva Uznesenja Bl. Dj. Marije Peščenica u Turopolju, 19./20. st., drvo, polikromirano, pozlaćeno

adorantima, i asistentnim kipovima sv. Joakima i Ane. Stilski ujednačeni su i pobočni oltari sv. Antuna sa svetim Ćirilom i Metodom, te oltar sv. Barbare sa sveticama Lucijom i Katarinom. Oltari su do danas ostali sačuvani u svojoj izvornoj polikromaciji i predstavljaju značajan primjer tirolske sakralne skulpture s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Kipovi ovog majstora nabavljeni su i za župnu crkvu Sv. Nikole u Krapini (oltar sv. Josipa, 1909.), dok je kip sv. Antuna Padovanskog u novije doba premješten u kapelu cinktora na Trškom Vrhu. (sl. 18, 19)

JOSEF OBLETTER

Drvorezbarsko majstorstvo Josefa Oblettera ponajviše dolazi do izražaja na kipu Srca Isusova u župnoj crkvi u Svetom Križu Začretje. Drveni polikromirani kip većih dimenzija odlikuju dobre proporcije i vješta izrada detalja, među kojima se ističe perfekcija bojenja inkarnata vidljiva na Kristovim rukama i licu. Draperije su oslikane minucioznim damastiranjem koje je do danas ostalo sačuvano. Lik Krista spada u prototipove koji svoj uzor pronalaze u Thorwaldsenovu kipu Krista iz 1819. godine, koji svojom majestetičnom pozom i elegičnim izrazom lica navješćuje tipologiju koju preuzima nazarensko slikarstvo, a kontinuirano do konca 19. st. U skladu s onodobnim vjerskim propisima za župnu crkvu u Kotoribi nabavljaju se u Obletterovoj radionici kipovi Srca Marijina i Srca Isusova, uklopljeni u neogotičke baldahine, koje možemo svrstati među popularne devocionalije masovne proizvodnje, dok je vrlo ekspresivno

20. Josef Obletter, *Srce Isusovo*, 19./20. st., Župna crkva Presvetog Trojstva, Sv. Križ Začretje, polikromirano drvo

21. Josef Obletter, Oltar Žalosne Bogorodice s Božjim grobom, 1911.,
Župna crkva Sv. Martina, Varaždinske Toplice, drvo, polikromirano, pozlaćeno

Oplakivanje velikih dimenzija smješteno na pobočni oltar župne crkve u Varaždinskim Toplicama iz 1911. godine.⁵⁶ (sl. 20, 21)

56 »Novi oltar Žalosne Majke Božje ove godine načinio i postavio Josip Obletter iz St. Ulricha/Gröden u Tirolskoj za svotu od 2570 for. Ovako načinjen oltar spojio je oltar Sv. Križa i oltar Majke Božje. Ispod menze načinjen je Božji grob. Po podne došao je i preuzv. g. Iso Kršnjavi, koji je pregledao oltar te se o njemu kao umjetnik i bivši predstojnik za bogoštovlje i nastavu vanredno lijepo izjasnio.« Cit. iz *Župne spomenice*, god. 1911., bez paginacije, Arhiv župne crkve Sv. Martina u Varaždinskim Toplicama

JOSEF RIFESSER

Drvorezbarska dinastija Rifesser dala je nekoliko kvalitetnih majstora. Ističu se radovi Josefa Rifessera, osnivača ugledne radionice koja je djelovala u St. Ulrichu, u kojemu je on godine 1885. postavljen za gradonačelnika. Sudjelovao je pri obnovi tamošnje župne crkve, koja je krajem 19. st. proširena. Izrada oltara za novopridodane kapele povjerena je najuglednijim radionicama i majstorima, Ferdinandu Stuflesseru i Josefu Rifesseru. Na području sjeverozapadne Hrvatske djela Josefa Rifessera nalaze se u crkvi Sv. Katarine u Nevincu. Na konzolama pod baldahinima postavljeni su 1905. kipovi Srca Isusova i Srca Marijina. Jedan od ponajboljih radova tirolske oltaristike 19. st. oltar je Srca Isusova s ukomponiranim Božjim grobom podignut u župnoj crkvi Sv. Ivana Krstitelja u Ivanskoj, na kojem je do danas sačuvana izvorna polikromacija finog inkarnata i minuciozno oslikane draperije. Godine 1910. reprezentativan kip Srca Isusova nabavljen je od Josefa Rifessera za crkvu Pohoda Bl. Dj. Marije u Vukovini. (sl. 22)

22. Josef Rifesser, *Srce Isusovo*, 19./20. st., Župna crkva Sv. Ivana Krstitelja, Ivanska, polikromirano drvo

ZAKLJUČAK

Unatoč prilično visokom udjelu u cjelokupnom sakralnom umjetničkom inventaru na području sjeverozapadne Hrvatske, historicistička je crkvena oprema do sada bila prilično zanemarena i više je predstavljala svojevrstan konzervatorski problem, što je često rezultiralo izrazito niskom valorizacijom i krivom restauracijom.

Malo je područja u novijoj povijesti umjetnosti za koje je struka pokazala toliko malo zanimanja kao za sakralnu skulpturu i oltarnu produkciju 19. st., koje su prosuđivane kao osrednja kvaliteta, crkveni kič i osuđivane na nemar. Razlog tome svakako je i činjenica da crkvena umjetnost u razdoblju 19. st. više nije imala vodeću ulogu u cjelokupnom umjetničkom razvoju.

Premda su u duhu individualizma 19. st. brojni majstori istaknuli svoje autorstvo na bazi kipa, poledini oltara i sl., teško je govoriti o visokoj umjetničkoj kvaliteti oltarne produkcije u smislu originalnosti, umijeća ili umjetničke razine. Većina su ipak bili vješti drvorezbari ili solidni stolari, pozlatari i polikromatori, od kojih su samo neki dosegli visoku umjetničko-obrtnu kvalitetu.

Prvi dojam koji ostavljaju sakralni interijeri opremljeni neostilskim inventarom je taj da svi sličje jedan drugome, ponavljaju se gotovo identični kipovi Srca Isusova i Marijina, na prvi pogled gotovo jednaki kipovi sv. Josipa i sv. Antuna, lurske špilje nalikuju jedna drugoj. Tek detaljna povijesnoumjetnička obrada građe počela je izdvajati i individualizirati pojedinačna rješenja. Iako se kiparska produkcija 19. st. često označava kao masovni proizvod, na temelju dosad obrađene građe nisu pronađena dva identična kipa tirolske provenijencije.

Tijekom 19. st. ponovno oživljava zatomljena drvorezbarska tradicija, čija djela sačinjavaju glavninu ukupne oltarne produkcije po crkvama sjeverozapadne Hrvatske. Dok oltarna arhitektura nastoji u neostilskim kompilacijama imitirati historijske predloške, koristeći se elementima kasne gotike koje transponira u nerijetko originalna rješenja, skulptura nastoji postići ideal visoke renesanse svojim skladnim proporcijama, anatomskom preciznošću i blagom psihologizacijom likova. U tome prednjače upravo tirolski kipari koji nalažu visok domet sakralnoj skulpturi druge polovine 19. st., koja je koncentrirana na linearnost, a ne na svoj unutarnji volumen, čemu pridonosi i šablonska polikromacija ornamenata draperije. Idealizam pomiješan s realizmom pridonosi svojevrstnoj prirodosti figura. Njihovi sentimentalno elegični izrazi lica proizlaze iz imitiranja onodobnog apsolutnog uzora na području sakralne umjetnosti – Nazarenaca. Imitiranje stilova prošlosti, svojevrstna »renesansa srednjovjekovlja« sastoji se

isključivo u imitaciji izvanjskih, dekorativnih elemenata, a ne autentičnog unutarnjeg stilskog karakteriziranja. Majstori 19. st. rade uglavnom na temelju predložaka (*Musterbücher*) koji su pristizali iz većih centara, Münchena ili Beča. Težnja za umjetničkoobrotnom perfekcijom izrade često je zatumljavala svaki individualni umjetnički pokušaj. Oltarna kruništa na neostilskim oltarima bogata fijalama samo su kulisa koja potkrepljuje tezu da je neogotika u svojoj biti antigotika. Tim savršeno izrađenim fijalama nedostaje one prozračnosti, lakoće i težnje uvis koju zamjećujemo na djelima iz 13./14. st. Unatoč tome, rijetko je koja kriza u umjetnosti u svom grozničavom nastojanju eklatantnog oživljavanja već prokušanih formâ rezultirala tako originalnim rješenjima koja danas nastojimo prepoznati i valorizirati kao povijesnoumjetničku baštinu.

LITERATURA (IZBOR):

- JOSEF WEINGARTNER, *Kunstdenkmäler Südtirols*, Innsbruck, 1977. (2. izd. 1985.)
- MARINA DEMETZ, *Hausierhandel, Hausindustrie und Kunstgewerbe im Grödental*, Innsbruck, 1987.
- OLGA MARUŠEVSKI, *Bazilika Srca Isusova u Zagrebu*, u: *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog simpozija Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvatskoj, (ur.) Vladimir Horvat, Zagreb, Beč, 1992., 461–470.
- OLGA MARUŠEVSKI, *Bazilika Srca Isusova u Zagrebu*, u: *Isusovačka baština u Hrvata*, u povodu 450-te obljetnice osnutka Družbe Isusove i 500-te obljetnice rođenja Ignacija Loyole, katalog izložbe, Zagreb, 1993., 150–157.
- SYBILLE HÖRMANN, *Neugotische Sakralplastik in Kärnten*, disertacija, Innsbruck, 1993.
- ANTONIA GOBIET, *Beiträge zur Altarbaukunst des 19. Jahrhunderts in Tirol*, disertacija, Innsbruck, 1994.
- OLGA MARUŠEVSKI, *Historicizam u crkvenom graditeljstvu*, u: *Sveti trag*, katalog izložbe, Zagreb, 1994., 499–526.
- OLGA MARUŠEVSKI, *O vrednovanju i čuvanju neostilske crkvene opreme – u povodu obnove u ratu oštećene župne crkve Sv. Križa u Sisku*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20 (1996.), 143–157.
- STJEPAN KOŽUL, *Sakralna umjetnost Bjelovarskoga kraja*, Zagreb, 1998.
- IRMGARD PLATTNER, *Fin de siècle in Tirol. Provinzkultur und Provinzgesellschaft um die Jahrhundertwende*, Innsbruck–Wien, 1999.
- OLGA MARUŠEVSKI, *Franjevačke crkve u obzoru 19. st.*, u: *Mir i dobro*, katalog izložbe, Zagreb, 2000., 263–271.
- IVAN KRAŠNJAK, *Župna crkva Svetog Duha u Feričancima*, u: *Našički zbornik*, 7 (2002.), 265–290.
- IRENA KRAŠEVAC, *Kipar Ferdinand Stuflesser. Dopinos tirolskom sakralnom kiparstvu druge polovice 19. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 27 (2003.), 231–239.
- VLASTA ZAJEC, *Oltari i skulptura baroknog i neostilskog razdoblja*, u: *Kulturna baština Požege i Požeštine*, Zagreb, 2004., 208–228.
- IRENA KRAŠEVAC, *Neostilska sakralna skulptura i oltarna arhitektura u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, disertacija, Zagreb, 2005.

SAŽETAK

Usljed pomanjkanja domaćih radionica, a zahvaljujući dobroj reklamnoj strategiji, u crkve sjeverozapadne Hrvatske u drugoj polovini 19. st. dopremaju se tirolski oltari ili pojedinačni kipovi. Veze su uspostavljene za nadbiskupovanja Jurja Haulika tijekom izgradnje neogotičke kapelice Sv. Jurja u Maksimiru, posvećene 1864. godine, za koju i nacrt i oprema potječu iz Innsbrucka. U razdoblju sve bolje komunikacije i povezanosti između regija, gradnjom cesta, željeznice, uvođenjem pošte i telegrafa, stvaraju se kontakti s tirolskim radionicama, koje svoje umjetnine šalju i u najudaljenije krajeve Monarhije, a sve više i izvan njezinih granica. Tirolski oltari u drugoj polovini 19. st. postaju mjerilo crkvene opreme, pa nije začuđujuće da je i Hrvatsku zahvatio taj val. Različitost i bogatstvo ponude odrazit će se i na narudžbu, te po crkvama sjeverozapadne Hrvatske možemo evidentirati brojne oltare i pojedinačne kipove različitih tirolskih majstora, uglavnom iz radionica u južnotirolskom Grödenu. Unatoč prilično visokom udjelu u cjelokupnom sakralnom umjetničkom inventaru na području sjeverozapadne Hrvatske, historicistička je crkvena oprema do sada bila prilično zanemarena i više je predstavljala svojevrsan konzervatorski problem, što je često rezultiralo izrazito niskom valorizacijom i krivom restauracijom. U kontekstu sakralne umjetnosti srednjoeuropskog prostora danas nastojimo prepoznati i valorizirati povijesnoumjetničku baštinu sakralne umjetnosti tirolske provenijencije s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

Summary

TYROLEAN SACRAL SCULPTURE AND ALTARPIECES AT THE TURN OF THE 20TH CENTURY IN NORTHERN CROATIA

Irena Kraševac

Due to the shortage of local workshops and as a result of a sound advertising strategy in the second half of the 19th century churches in north-western Croatia were equipped by Tyrolean altarpieces and statues. Connections were established under the jurisdiction of the Archbishop Juraj Haulik during construction of the neogothic chapel of St. George in the Maksimir Park. The chapel was consecrated in 1864. Its design and inventory were brought from Innsbruck. Improved communications and connections among regions, which were due to development of roads, rail, postal and telegraphic services, led to contacts with Tyrolean workshops which, in turn, were sending their works of art to furthestmost parts of the Empire and ever more frequently beyond its borders. In the second half of the 19th century Tyrolean altarpieces became the standard of church inventory so it is not surprising that Croatia, too, was affected by this trend. Since variety and abundance of offer became reflected in demand, records can be made of numerous altarpieces and statues made by different Tyrolean master craftsmen, mainly from the Gröden workshops in southern Tyrol. Despite its significant share in the total of sacral art inventory of north-western Croatia, the Tyrolean inventory has been considerably neglected and seen rather as a problem in terms of conservation, which often resulted in extremely low appraisal and erroneous restoration. In the context of sacral art of Central Europe we endeavour to recognize and evaluate the historic and artistic heritage of Tyrolean sacral art at the turn of the 20th century.

Fotografije: Milan Drmić, fototeka IPU